

6. Коцур В. (2017) Історіографія українського скарбознавства. Український нумізматичний щорічник: часопис. Переяслав-Хмельницький. Вип. 1. Переяслав. С. 15-32.
7. Кропоткин В. В. (1973) Время и пути проникновения куфических монет в Среднее Подунавье. Berichte über II. Internationalen Kongreß für Slawische Archäologie. Berlin 24.-28. August 1973. Band III. Berlin: Akademie-Verlag. S. 441-449.
8. Кропоткин В. В. (1981) Новые находки сасанидских и куфических монет в Восточной Европе. Нумизматика и эпиграфика. Выпуск IX. Москва. С. 76-97.
9. Лінка-Геппенер Н. (1948) Копіївський скарб. Археологія, Т. II, Київ: Видавництво Академії наук УРСР. С. 182-191.
10. Марков А. (1910) Топография кладов восточных монет (сасанидских и куфических). С.-Петербург: Типография Императорской академии наук. 148 с.
11. Охріменко Г. & Кричевський О. & Локайчук С. (2019) Арабські диргеми на північному Заході України. Скарби та рідкісні монети з теренів Північно-Західної України. Луцьк: Вежа-Друк. С. 105-124.

***

Світлана Орлик (Кропивницький, Україна)

ORCID: 0000-0002-6280-9273

Монетні знахідки як складова дослідження економічної історії Середньої Наддніпрянщини античного періоду

Coin finds as a component of the study of the economic history of the Middle Dnipro region of the ancient period

Як відомо, якість історичних досліджень залежить від наявної джерельної бази. Зокрема «для вивчення економічних процесів античної доби та Середньовіччя особливе місце серед комплексу речових джерел посідають археологічні та нумізматичні джерела» [18, 11], а саме монетні знахідки, які, за висловом Миколи Котляра, є «реліктами внутрішньої і зовнішньої торгівлі тих часів» [3, 65].

Необхідно зазначити, що на початку XXI ст. нумізматична наука та дослідження історії грошового обігу через розвиток приладового металопошуку потрапили в ситуацію, коли місця знахідок скарбів та окремих монет майже не фіксувалися, а самі знахідки безслідно втрачалися для науки. Подібні знахідки, за рідкісними винятками, і зараз не потрапляють до музейних установ та наукового обігу. Крім того, розвиток приладового металопошуку і його застосування так званими «пошуковими системами» або «шукачами скарбів» в останні десятиліття за недостатньої правової захищеності археологічних пам'яток призводять до руйнування останніх та «збільшення кількості археологічного матеріалу на колекційному «чорному» ринку» [23, 7]. Проте, виходячи з реалій, дослідники історії грошового обігу все ж змушені шукати оптимальні шляхи отримання максимальної «користі» для науки від матеріалів «чорної» археології. Саме тому матеріали форумів шукачів скарбів та особисте спілкування з любителями приладового

металопошуку стають важливим джерелом нумізматичних досліджень [17]. Зрозуміло, що такі джерела інформації потребують спеціального методологічного інструментарію для їх наукового опрацювання. На наше переконання, найбільш вдала концепція використання таких «нових», не типових для науковців ХХ ст. інформаційних джерел, розроблена польськими вченими, зокрема А. Димовські [21-22]. Саме використання методологічних засад, запропонованих цим дослідником, дозволило реалізувати науковий проект К. Мизгіна з вивчення знахідок римських республіканських монет та їхніх імітацій на території України та Білорусії [26]. Зокрема дослідник картографував лише місця знахідок з чіткою або відносно чіткою локалізацією, зазначивши, що такий підхід дещо спотворює реальну картину поширення монет, оскільки, наприклад, у Закарпатті відомо не менше 30 місць знахідок, проте інформація про точну локалізацію знахідок стосується лише двох місць. Подібна ситуація була й у Золочівському районі Львівської області. Науковець зазначає, що для того, «щоб нівелювати цю ситуацію, була створена карта, яка показувала відношення кількості знахідок і їх категорій в різних областях досліджуваного ареалу» [26, 20]. А враховуючи, що у більшості таких знахідок була відсутня інформація про їх археологічний контекст, для розуміння часу й джерел потрапляння досліджуваних монет на ту чи іншу територію вагомому роль відіграють карти монетних знахідок на фоні археологічної ситуації в окремому регіоні у різні періоди [26, 20].

У монографії М. Мільчарека [24] та дослідженнях останніх десятиліть [6-16; 19-20; 25; 27] спростовується поширена у радянській історіографії теза про мінову торгівлю греків античного Причорномор'я із населенням Середньої Наддніпрянщини [1]. На думку німецьких учених У. Петер та В. Столби, на сучасному етапі розвитку історичної науки «питання про роль грошей у місцевого варварського населення перестало бути предметом дискусії, оскільки до цього не вистачало даних про знахідки грецьких монет у глибинці Скіфії, особливо на території українського лісостепу» [28, 190]. Станом на сьогодні зусиллями дослідників до наукового обігу введено корпус знахідок давньогрецьких монет з Українського Лісостепу. Стосовно знахідок давньоримських монет та їхніх підробок (імітацій) в Українському Лісостепу, то такі знахідки в рази перевищують знахідки давньогрецьких та перських монет. Таким чином, зафіксований науковцями корпус знахідок античних монет, особливо монетних скарбів та скупчення одиничних знахідок на теренах Українського Лісостепу, зокрема Середньої Наддніпрянщини свідчить про використання античних монет у торговельних операціях.

Проте, навіть за наявності корпусу опублікованих знахідок античних монет, дискусія про роль грошей не завершилася. Особливо це стосується представників економічної науки, частина з яких взагалі ігнорує здобутки історичної науки, переписуючи один в одного застарілі концепції, а часом і поширюючи тези, які суперечать історичним фактам, на кшталт «перші монети на території України відносяться до II-III ст.» [4, 337] та «перші монети на території України, головним чином, римські, з'явилися в II-III ст.» [5, 101]. Не менш «цікавою» є теза про те, що «римські монети... не набули поширення в Україні» [4, 337]. І це при тому, що «знахідки великої кількості римських монет на території Надчорномор'я та Лісостепу дозволяють припускати можливість існування у черняхівських племен початкових форм грошового обігу» [2, 138].

Таким чином, короткий огляд проблеми вивчення монетних знахідок у контексті економічної історії черговий раз підтверджує тезу нобелівського лауреата з економіки Р. Гікса, що економічна історія має слугувати «місцем зустрічі» економістів та істориків [18, 9], відповідно,

економістам варто послуговуватися надбаннями історичної науки, щоб не продукувати хибні концепції на манівцях в історичних нетрях.

Література:

1. Брайчевський М. Нумізмати́ка в темах давньої історії східнослов'янських племен. Історичні джерела та їх використання / Ред. кол.: І. Л. Бутич, І. П. Крип'якевич, Ф. П. Шевченко, К. Ф. Март'янов (відп. секр). АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 1. К.: Наукова думка, 1964.
2. Економічна історія України. Історико-економічне дослідження в двох томах. Т.1. Київ, 2011.
3. Котляр М. Ф. *Грошовий обіг на території України доби феодалізму*. Київ: Наук. Думка, 1971.
4. Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу: Підручник/ За ред. Б. Д. Лановика. К.: Вікар, 1999.
5. Макаренко П.М., Дорогань Л.О., Кончаковський Є.О. 2013. Історія економіки та економічної думки : Навчальний посібник. Полтава. URL: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/bitstream/123456789/283/1/%D0%9D%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B8%20%D1%82%D0%B0%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%B4%D1%83%D0%BC%D0%BA%D0%B8.pdf>
6. Ніколаєв М.І. Тезаврація скарбів «Борисфенів» на території Ольвійської хори: історичний контекст. Український нумізматичний щорічник, 2021. Вип.5, С.59-80.
7. Орлик В. До питання існування грошового обігу на території Дніпровського Правобережного Лісостепу (V – I ст. до н.е.). *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей I Міжнародної наукової конференції*, 13 травня 2020 р. Кропивницький: ЦНТУ, 2020, С.9-13.
8. Орлик В. Діобол Сатира I (430—390 рр. до н.е.) з півдня Кіровоградщини. *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей II Міжнародної наукової конференції*, 13-14 травня 2021 р. Кропивницький: ЦНТУ, 2021. С.13-16.
9. Орлик В. До питання існування грошового обігу в населення лісостепової зони Правобережної Наддніпрянщини в V-I ст. до н.е. *Проблеми і перспективи нумізматики Античної та Римської доби на теренах Південно-Східної Європи: тези доповідей I Міжнародного фахового семінару, присвяченого пам'яті В. О. Анохіна, 26 вересня 2019 року*. Меджибіж-Житомир. 2021. С.9-11.
10. Орлик В. Знахідки античних монет VI-I ст. до н. е в басейні р. Тясмин. *Український нумізматичний щорічник*, 2021. Вип 5, 5-44.

11. Орлик В. Знахідки в басейні р. Тясмину мідних монет Ольвії з Деметрою та «істрійським» варіантом міської емблеми. *Український нумізматичний щорічник*. 2020. Вип.4, С.5-13.
12. Орлик В. Монети Ольвії із Західної частини Кіровоградщини. *Катедра Universum*, 2022. Вип.4, 5-9.
13. Орлик В. Рідкісний статер Кизікіна четвертої групи з Кіровоградщини. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей VI-ї міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 вересня 2020 р. Переяслав – Кропивницький – Київ, 2021. С.14-16.*
14. Орлик В. Скарб дрібних монет Пантікапею та Гермонасси кінця VI – початку V ст. до РХ з Північно-Східної Кіровоградщини. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2022. Вип 15, 106-121.
15. Орлик В. Знахідки монет Понтійської держави Мітрідата Євпатора на території Дніпровського Правобережного Лісостепу. *Український історичний журнал* 2020. (6), 93–103.
16. Орлик В., Коцур В., Цыганенко Л. Клад ольвийских монет «борисфенов», найденный в Городищенском районе Черкасской области весной 2018 года. *Acta Archaeologica Lodziensia*. 2019. 65. 39-50.
17. Орлик В.М. Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізматичних дослідженнях (на прикладі монет держав хрестоносців). *Архівознавство та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі*. К., 2013. С.129-133.
18. Орлик В.М., Орлик С.В. Теоретико-методологічні та джерелознавчі проблеми економічної історії України. *Універсум історії та археології*. 2019. Том. 2 (27) Вип 2. Дніпро. С.5-27
19. Скорый С., Зимовец Р. К проблеме товарно-денежных отношений у населения Восточноевропейской Лесостепи в скифскую эпоху. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Історичні науки*. 2014. Вип. 21. С. 141-156.
20. Шостопап А.В. Скарби Черкащини. Черкаси, 2007. 119 с.
21. Dymowski A. Znaleźiska monet rzymskich z terenu Polski rejestrowane w pierwszych latach XXI wieku. *Aspekty źródłoznawcze*. Eternum: Zielona Góra. 2011.
22. Dymowski A. Nummi serrati, bigati et alii. Coins of the Roman Republic in East-Central Europe north of the Sudetes and the Carpathians. Warszawa: Uniwersytet Warszawski. 2016.
23. Kotsur V. Methodological issues of modern numismatic research: materials of “black” archeology and scientific research. *Forum Numizmatyczne: Peniadz i mennice*, 2016. № 1, ss.7–9.
24. Mielczarek M. *Ancient Greek coins found in Central, Eastern and Northern Europe*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, Ossolineum. 1989, 205 p.
25. Mielczarek, M., Orlyk, V. (). New find of Olbian coins. Tarashcha district, Kyiv region, Ukraine. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 2019. 13, P.33-39
26. Myzgin K. Roman Republican Coins and Their Imitations from the Territory of Ukraine and Belarus. Warszawa. 2017.

26. Orlyk V., Orlyk S. The New Find of a Bronze Coin of Kerkinitis in the Middle Dnieper Ukraine (Horodysche District, Cherkasy Region, Ukraine). *Danubius* (XXXVIII), 2020. P.9-23.

28. Peter U., Stolba, V.F. Balkanraum und nördliches Schwarzmeergebiet. in: International Numismatic Council. *SuRevey of Numismatic Research 2014–2020*, 2022. Vol. I & II, 188-251.

***

Adam Musiałowski (Toruń)

Badacz niezależny

MAZOWIECKIE, I NIE TYLKO SKARBY „PAŃSTWA” MIECŁAWA. NUMIZMATYCZNY PRZYCZYNEK DO OGÓLNOPOLSKICH ASPIRACJI MIESZKOWEGO CZEŚNIKA.

Monarchia, która za Bolesława zw. Chrobrym miewała czasy „światności” nagle w latach 30. i 40. XI w. przeżywa okres pomroki. W okresie tym aż pięciu władców z dynastii Piastów sprawowało rządy – Mieszko II, Bezprym (Bezprzem), Otto, Dytryk i Kazimierz I a dawny cześnik Mieszka co najmniej przez dziesięciolecie trzymał władzę w mazowieckiej prowincji.

Prócz utraty wielu ziem przyłączonych za Chrobrego do monarchii, po śmierci jego syna, Mieszka II dochodzi do wystąpień ludności zależnej obciążonej nadmiernym fiskalizmem i powinnościami. Za jego następcy i syna, Kazimierza, z kolei buntują się możni zagrożeni próbami wzmocnienia władzy książęcej. W wyniku spisku młody książę ucieka na Węgry, gdzie zostaje uwięziony. Na Mazowszu w wyniku buntu przejmuje lub utwierdza swoją pozycję dawny cześnik Mieszka – Mieclaw. W miesiącach późnowiosennych (maj/czerwiec) 1038 lub 1039 r. ziemie polskie najeżdżają wojska czeskie Brzetysława I (1035-1055) niszcząc i grabiąc ziemie Wielkopolski. Istnieje przypuszczenie, że po jego odejściu urządził Mieclaw jakąś wyprawę do Wielkopolski, która ewentualnie mogła rozszerzyć zasięg jego władzy do okolic Poznania. Późną wiosną 1041 r. wygnaniec wraca do kraju wspierany królewskimi posiłkami Henryka III (1039-1056). Rozpoczyna się wieloletnia walka o władztwo zakończona przegraną byłego cześnika.

Wśród kilku koncepcji co do zamysłów „Mazovie principis et signiferi” w 1963 r. wysunięta została przez J. Bieniaka i podtrzymana w 2010 r. hipoteza o jego ogólnopolskich aspiracjach.

Cały dostępny do analizy materiał skoncentrowany jest na Mazowszu zachodnim, złożony prawdopodobnie w 12 miejscach. Waga i wielkość mazowieckich skarbów jest bardzo zróżnicowana, co w pewnej mierze wynika z ich niekompletności, przebrania przez znalazców ale i kolekcjonerów. Waha się ona od ok. 6 g (Modrzewek po 1039 r.) do ok. 4500 g (Ciechanów I po 1045 r.), a do większych należą jeszcze zespoły z Rychnowa – ok. 1300 g (ok. 1045 r.), Trzebunia – ok. 2000 g (po 1046 r.) i Łaska I – ok. 3000 g (po 1040 r.). W wielu wypadkach monetom towarzyszyły ozdoby i surowe srebro, stanowiąc niekiedy niemałą część zespołu jak m.in. z okolic Wyszogrodu (po 1046), gdzie waga ozdób przy 277 monetach i 31 fragmentach wynosiła ok. 325 g.

Napływające najwcześniej na ziemie polskie srebro arabskie, a wraz z nim bizantyńskie zostawiło już niewielki ślad. Zdecydowanie króluje moneta niemiecka, która wraz z denarami krzyżowymi stanowiła wśród zachowanej i opisanej masy pieniężnej prawie 2/3 ogółu (74,24%). Z